

Jaume I i Hug IV d'Empúries

Stephen P. Bensch

Enmig dels tumultuosos esdeveniments que, a l'inici del segle XIII, van canviar de direcció les relacions entre els comtes-reis i els barons catalans, el comte Hug IV d'Empúries s'erigeix com un personatge de protagonisme destacat. El rei Jaume I havia assumit el tron l'any 1213, quan només era un nen de 5 anys, presoner a mans del seu enemic, Simó de Montfort.¹ Les decisions polítiques desastroses del seu pare, el rei Pere I, havien culminat amb la seva pròpia mort en el camp de batalla de Muret, a Occitània, i havien deixat arruïnades les finances dels seus territoris. Segons els records que el rei Jaume exposà posteriorment a la seva autobiografia, el *Llibre dels fets*, de nen havia arribat fins i tot a passar gana, de tant com «era la terra destruïda e empenyorada». A causa de la situació desesperada dels seus territoris i de la joventut del rei, el papa Innocenci III intervingué, en primer lloc, per propiciar l'alliberament del nen-rei i, després, per crear un consell de regència, format pels principals magnats, que havia de dirigir els afers d'uns dominis tan inestables com els que havia heretat Jaume I.

Castell de Montsó, on els monjos templers s'ocuparen de l'educació de l'infant-rei Jaume.

Durant els primers anys del regnat de Jaume I, caracteritzats per una gran tensió, Hug IV, comte d'Empúries (1200-30), no participà directament en el consell de regència, però fou un ferm partidari del jove rei, a la cort del qual serví ocasionalment.² El comte Hug ja era un home madur quan Jaume I inicià el seu regnat: era un reconegut líder militar que exercia la seva autoritat amb fermesa sobre els seus dominis. De jove, havia pogut polir la seva destresa militar en la tercera croada i també havia acompanyat el rei Pere I a la batalla de Las Navas de Tolosa. Aquestes experiències el van preparar per al paper que va jugar posteriorment a l'expedició a Mallorca. Durant aquells primers anys del regnat de Jaume I, tot i la turbulència política que imperava, Hug actuà amb contenció, resistint-se a la temptació de participar en les diverses coalicions de nobles que desafiaven els representants del jove monarca, i preferí consolidar la seva posició dins el seu propi territori.

Escut del comte d'Empúries, faixat d'or i de gules.

Així, Hug IV seguí les mateixes pràctiques que havien caracteritzat prèviament les seves relacions amb el rei Pere I. Aquest monarca, per tal de finançar les seves desmesurades ambicions sobre Occitània i la península ibèrica, havia lliurat grans parts del seu domini com a fiança dels préstecs que li havien concedit els seus majors creditors (tant magnats com oficials de la cort o burgesos pròspers). A diferència de molts altres barons catalans, Hug IV preferí no actuar com

1. La minoria d'edat de Jaume I es tracta breument en la venerable i perspicaç obra de Soldevila (1955) i, més recentment, a Bisson (1988).

2. Poc s'ha afegit, fins ara, al breu esbós del comte Hug que féu Sobrequés i Vidal (1961).

a financer de Pere i, per tant, no obtingué el control de dominis reials a través del crèdit. Ara bé, el comte d'Empúries rebé una donació que fou força més important pel futur dels seus territoris i de la seva dinastia que no pas l'obtenció de dominis reials en penyora. El 9 de març de 1211, el rei Pere I li atorgà una carta de franquesa pel comtat d'Empúries i per totes les terres del comte. El document era una *parva carta* d'Empúries, una garantia formal que el rei no intervinria en els afers del comtat. Promulgada en un moment en què, per una banda, les ambicions reials sobre Occitània es trobaven en el seu punt àlgid i, per l'altra, s'estaven fent preparatius per a una gran campanya contra els musulmans, el rei garantia que ni ell ni els seus representants no interferirien en els assumptes del comtat d'Empúries ni en disminuirien la llibertat.

Segons els historiadors de generacions anteriors, els juraments de fidelitat eren l'element clau que estructurava les relacions entre els magnats i el rei, però la carta de franquesa de l'any 1211 utilitza el discurs de la Pau de Déu i de l'autoritat territorial. La carta comença:

Que sàpiga tothom que, nós, Pere, per la gràcia de Déu rei d'Aragó i comte de Barcelona, prometem i concedim a tu, Hug, comte d'Empúries, que, en virtut de la pau i l'ordre amb els quals nós unim la nostra terra, mai no et podrem exigir cap senyoria o servitud en la teva terra ni en el teu comtat.

Signum del comte Hug IV d'Empúries.

Més endavant, el rei hi reconeix que la tradicional llibertat de què gaudia el comte romandria inviolable i que mai no es podria restringir en el futur. A més, continua el rei, si mai sorgia alguna discòrdia entre el rei i el comte, la qüestió seria resolta per uns àrbitres i no pas per jutges reials. Amb unes provisions clarament més territorials que no pas personals, aquesta carta, eixuta però significativa alhora, estableix la base constitucional de l'alt grau d'autonomia de què gaudiria el comtat d'Empúries en el futur. Previsiblement, al llarg dels segles foren fetes més còpies d'aquesta carta que de cap altre privilegi reial existent a l'arxiu comtal.

Mentre molts altres barons catalans utilitzaren els seus enormes recursos per guanyar influència en la cort del rei i obtenir porcions ben lucratives del domi-

ni reial a través del crèdit, Hug IV traduí la seva ajuda al monarca en un reconeixement fonamental per a l'autonomia futura del seu comtat. Durant la minoritat del rei Jaume I, en les primeres dècades del segle XIII, l'ordre territorial comprès en el moviment de la Pau de Déu fou, tant per al propi rei d'Aragó com per al comte d'Empúries, un important instrument de pacificació de les terres de Catalunya, sovint sotmeses a un desordre absolut. Després d'aconseguir fer efectiu l'alliberament del nen-rei Jaume l'any 1214, el legat papal Pierre de Douai convocà, en nom del rei, tots els prelats, barons i ciutats de tot Aragó i Catalunya a les Corts de Lleida. Aquestes corts reafirmaren i revisaren els estatuts de la Pau de Déu a Catalunya. Encara que els estatuts realment reafirmaren els poders reials, també respongueren a les queixes dels barons. Els veuguers reials, agents locals de la Pau, des d'aleshores haurien de ser catalans i jurar públicament que farien complir la Pau segons la forma prescrita; per altra banda, fou confirmada l'abolició de les noves taxes que havia imposat Pere I. El programa per a la Pau elaborat a Lleida finalitzà amb una cerimònia solemne que no tenia precedents: es va requerir a tots els presents que juressin fidelitat al rei. Aquesta demostració ritual de solidaritat reforçà la cohesió del regne entre els barons, molts dels quals, aleshores, estaven en rebel·lió oberta.

El comte Hug IV també utilitzà la Pau per reafirmar la seva autoritat sobre els nobles dissidents del seu territori. Encara que són molt menys coneguts que els estatuts reials de Pau, ens han pervingut tres estatuts promulgats pels comtes d'Empúries.³ Que se sàpiga, de tots els altres barons catalans, només el comte d'Urgell en dictà uns altres. Els estatuts de Pau dels comtes d'Empúries, tot fent al·lusió al privilegi reial de 1211 que assegurava l'autonomia del comtat, foren una eina organitzativa fonamental a través de la qual els comtes pogueren expressar el seu poder i preeminència sobre tot el seu territori, sense cap trava de drets específics o exempcions que poguessin fer valer les comunitats o els diversos nobles a títol individual.

El fet que els comtes d'Empúries, més que cap altre dels barons catalans, imitessin el rei en la utilització dels estatuts de Pau, és una clara evidència de fins a quin punt arribava la seva autonomia territorial dins Catalunya. El pare d'Hug, el comte Ponç Hug II, havia convocat la primera assemblea de Pau

3. Vegeu-ne l'estudi a Bensch (1996).

coneguda a Empúries per anunciar els nous estatuts de Pau sota la seva pròpia autoritat l'any 1189. Hug IV seguí aquest precedent emetent un nou conjunt d'estatuts de Pau en una assemblea l'any 1209 i, després, altra vegada, l'any 1220. Cadascun d'aquests nous conjunts d'estatuts seguien de prop els models proporcionats per les nombroses Paus reials anunciades per Alfons I, Pere I i el jove rei Jaume I. La darrera assemblea de Pau coneguda a Empúries, celebrada l'any 1220, tingué lloc només dos anys després que el rei promulgés un extens conjunt de nous estatuts de Pau a les Corts de Vilafranca de l'any 1218. El fet mateix de convocar una assemblea i la novetat d'alguns dels estatuts que s'hi emeteren, revelen que el rei, a poc a poc, recuperava la seva autoritat i els seus recursos.

Contrastant amb això, els darrers estatuts de Pau promulgats per Hug IV eren d'un to molt més conservador que els del rei: els estatus comtals detallaven més aviat sancions i procediments i no intentaven estendre l'autoritat sobre nous col·lectius o noves propietats. En la Pau reial de 1214, per exemple, el rei Jaume instituí un mecanisme per mantenir l'ordre a les viles i ciutats i, per primer cop, afegí la seca de Barcelona a la llista d'ítems protegits per la Pau, mentre que en la Pau de 1218 estengué explícitament la protecció de la Pau i Treva de Déu als burgesos, mercaders, jueus i sarraïns. Hug IV no inclogué aquestes innovacions en els seus estatuts. Encara que el comtat d'Empúries estava experimentant signes de creixement econòmic, la vida urbana de Castelló tot just començava a desenvolupar-se i, potser el més important, el comte d'Empúries preferí les formes tradicionals de domini aristocràtic a aventurar-se, com feia el govern reial, en els camps de la comptabilitat i les finances. Tanmateix, Hug IV sí que imità els reis d'Aragó en la utilització de la Pau per justificar la imposició coneguda com el bovatge, la «Pau de les bèsties», destinada a sostenir una mena d'exèrcit de la Pau i a garantir el respecte als seus estatuts. A Empúries, com a la resta del Principat, el bovatge fou el primer impost regular sostret a la població. D'aquesta forma, encara que la Pau de Déu s'estigués convertint gradualment en un recurs arcaic per expressar l'autonomia dels comtes d'Empúries, Hug IV l'utilitzà per instituir una font d'ingressos força important per a la dinastia.

L'assemblea de Pau i Treva de 1225 abans de l'expedició de Peníscola (*Llibre Verd*, AHCB, Barcelona).

Quan Jaume I va arribar a la majoria d'edat, a la dècada de 1220, va anar restaurant gradualment les finances dels seus regnes però també s'enredà en les disputes de bàndols baronials. A poc a poc guanyà confiança per manipular les aliances aristocràtiques en benefici propi. L'any 1227 reprimí finalment la rebel·lió de la lliga de magnats aragonesos i també hagué d'apaivagar les revoltes periòdiques de les principals figures del seu consell de regència, incloent-hi Guerau de Cabrera i Guillem de Montcada. Les tensions causades per la noblesa també es feren sentir a Empúries. Els estatuts de la Pau de 1220 contenien una clàusula molt significativa, que es pot relacionar amb una situació de desordre generalitzat: el comte manifestà que ni les amenaces ni les intimidacions no haurien d'impedir a ningú de presentar demandes judicials davant seu. L'any 1222, durant una disputa territorial particularment aspra amb el seu rival perpetu, Hug IV es queixà que el vescomte Rocabertí i els seus seguidors havien trencat la Pau i Treva reial i havien comès una llarga llista d'actes violents i deslleials; i reclamà que el vescomte se sotmetés a la justícia del rei Jaume, sota penyora de mil marcs de plata. Posteriorment, el rei absolgué Hug IV i els seus partidaris, inclòs Hug de Cervià, d'haver trencat la Pau reial a causa de les guerres que el comte havia emprès, en nom del rei, contra els seus enemics. Les diverses aliances amb la

noblesa, força canviants en aquests anys d'inestabilitat, són difícils de precisar, però el cert és que, a mesura que Jaume I guanyava experiència, devia anar considerant el comte d'Empúries com un aliat ferm contra l'aristocràcia desafecta. Aquesta aliança culminà amb un ampli pacte entre el rei i el comte l'any 1223. Ambdues parts prometeren ajudar-se mútuament en les guerres contra els seus enemics, «sense importar lligams de sang, senyoria o aliança», i no prendre part de forma separada en Paus o Treves des del Cinca fins a Salses, això és, en tot el Principat sencer. Només Nunyo Sanç, comte del Rosselló i estret aliat d'Hug IV, fou exclòs d'aquest pacte. Com que el comte d'Empúries havia atès el seu territori propi durant la infantesa del rei i havia decidit no aprofitar-se'n a través de les finances o del desafiament obert, ara que el monarca assolía la majoria d'edat el comte en recollia unes recompenses substancials.

El sopar de Tarragona, novembre de 1228, on es decidí emprendre la conquesta de Mallorca (Biblioteca Universitària, Barcelona).

La invasió de Mallorca, duta a terme a l'època que Jaume I arribava a la majoria d'edat, esdevingué el primer gran èxit del monarca. Fou una mena de ritual d'iniciació que li permeté assolir tant l'edat adulta com el sobrenom pel qual encara se'l recorda, el Conqueridor. La prematura campanya contra Peníscola dels anys 1225-26 finalitzà en un setge mal resolt, però ja fou un bon indicador de la creixent autoritat del rei i de la seva habilitat per liderar els seus nobles. El comte Hug IV, tanmateix, no hi participà. Decidit a renovar els models tradicionals d'expansió, el monarca, que demostrava una maduresa superior a la que pertocaria a un jove de vint anys, el desembre de l'any 1228 convocà una cort general al seu antic palau comtal de Barcelona per planificar la campanya contra Mallorca. La gran assemblea de barons, prelats i representants municipals de tots els regnes discutí els avantatges del projecte, amplia els estatuts de la Pau i imposà un bovatge per finançar l'expedició. Encara que els nobles d'Aragó i Lleida, generalment,

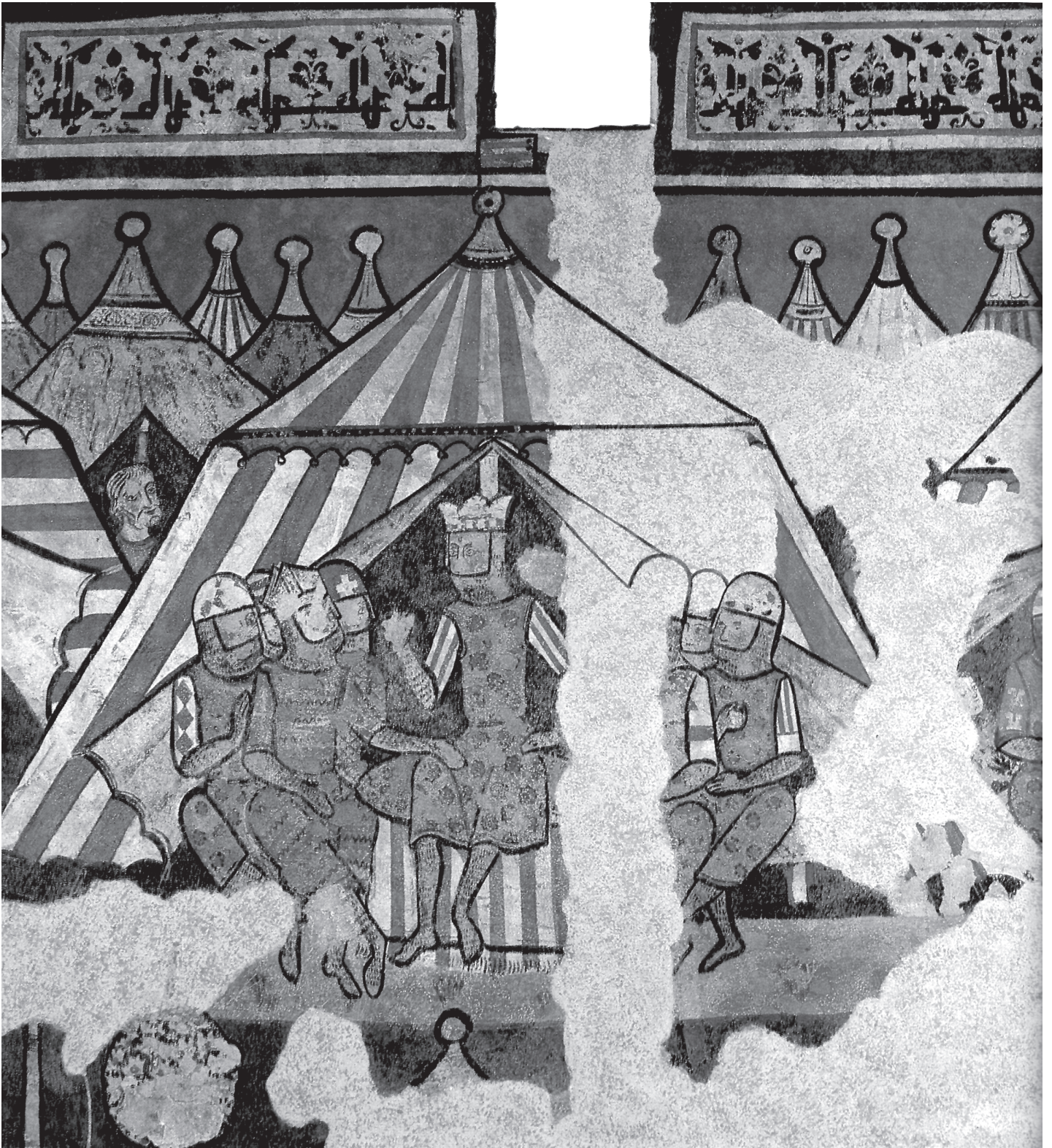
s'oposaven a aquest projecte i preferien una campanya contra València, els barons catalans hi donaren plenament el seu suport. El comte d'Empúries advocà decididament per la conquesta de Mallorca. En diversos parlaments, que posteriorment el rei Jaume evocaria a la seva autobiografia, Hug IV insistí no només en la glòria que s'obtindria de la campanya sinó també en el fet que, en dur-la a terme, els barons catalans podrien compensar el rei de la deslleialtat que molts d'ells li havien mostrat durant la seva minoria d'edat, esborrant aquest deshonor passat. El comte d'Empúries manifesta:

Que el pretz que havem perdut, que el cobrem; en esta manera lo cobrarem si vós prenets un regne de sarraïns ab ajuda de nós, que sia dins mar [...] E serà el millor fet que cristians fessen cent anys ha.

Les Corts de 1228 (Fresc del palau Caldes, MNAC, Barcelona).

La campanya de Mallorca fou un èxit inqüestionable, en part perquè havia estat un esforç col·lectiu on hi participaren no només guerrers i mariners de Catalunya, sinó també d'Occitània, Provença i Gènova. Les terres del comte, al començament del segle XIII, cada cop estaven més obertes a l'ampli món mediterrani.

Consell dels nobles davant la tenda reial durant la campanya de Mallorca. (Fresc del palau Aguilar. MNAC, Barcelona).

El comerç marítim creixia a Roses i Cadaqués i en aquest darrer lloc s'hi establí un lucratiu peatge. Com a resultat de tot això, Hug IV havia establert tractats, de forma independent, amb Marsella i Narbona. Aquestes connexions afavoriren que els habitants d'Empúries prenguessin part en l'expedició de Mallorca, i, a més, que molts d'ells colonitzessin l'illa. El comte d'Empúries aportà setanta cavallers a l'expedició, a un exèrcit que en comptava un total de vuit-cents: és a dir, va ser una de les contribucions més grans d'un sol magnat. Les seves proeses durant el setge de Palma ocupen un lloc destacat en les relacions que en feren tant el rei Jaume com el cronista Bernat Desclot, que relaten com el comte i els seus homes tingueren un gran protagonisme a l'hora de debilitar els murs de la ciutat abans de la seva caiguda. L'ocupació de Palma i la submissió de les bosses de resistència en altres llocs de l'illa posaren el punt final al primer gran triomf de Jaume I i complagueren l'impuls expansionista dels barons catalans. El mateix Hug IV se'n mostrà igualment satisfet, però l'any 1230, poc temps després d'aquesta victòria militar, morí víctima d'una malaltia que també afectà altres nobles catalans.

L'assalt final a la ciutat de Mallorca. Les torres de les muralles i l'Almudaina encara estan en poder sarraí (Fresc del palau Aguilar, MNAC, Barcelona).

La presa de Palma fou la culminació victoriosa de la col·laboració entre el comte d'Empúries, aleshores ja envellit, i el vigorós rei, tot just adult. Però no cal oblidar que la seva associació, tan productiva, s'havia desenvolupat en els perillosos anys de la llarga minoria d'edat de Jaume. Preferint reforçar la seva autonomia abans que ampliar la seva influència en altres llocs de Catalunya a costa del nen-rei, el comte Hug IV havia estat una força estabilitzadora durant la infantesa de Jaume i una font de recursos valuosos quan el rei creixé. L'extensa garantia d'autonomia, que el comte havia obtingut del rei Pere I sota la gran pressió política i econòmica que patia l'any 1211, esdevingué el pal de paller institucional del comtat d'Empúries al llarg del segle XIII. Aquesta autonomia, assegurada per generacions, és un dels majors llegats d'Hug IV, però també li permeté crear una aliança cada cop més forta amb el jove Jaume I. El suport ferm del comte Hug al rei no només permeté al comte d'Empúries de participar plenament en el creixement comercial i en la prosperitat marítima que beneficiava la regió al segle XIII, sinó que també creà les estructures que animaren els homes i les dones de tot l'Empordà a establir-se a Mallorca. La dinastia comtal conservà durant molt temps importants dominis en les zones muntanyoses del nord de l'illa, a la Vall de Sóller i Muro. Així doncs, no només l'Empordà sinó també Mallorca encara conserven avui l'empremta de la fructífera col·laboració entre el jove rei Jaume i el savi comte Hug IV.

Traducció de XAVIER MARCÓ

Bibliografia citada

BENSCH, STEPHEN P., 1996: «Three Peaces of Empúries», *Anuario de Estudios Medievales*, 26, 583-603.

BISSON, T. N., 1988: *La història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona: Crítica.

SOBREQUÉS I VIDAL, S., 1961: *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Vicens-Vives.

SOLDEVILA, FERRAN, 1955: *Jaume I, Pere el Gran*, Barcelona: Teide.